

Modernizmin Gelenekle Uzlaşma Çabası Olarak Cami Mimarlığı

C. Abdi Güzer

Cami mimarlığı, mimarlık tarihi ve eleştirisi içinde birden fazla nedenle özel ve ayrıcalıklı bir alt kategori oluşturur. Cami yapıları yaklaşık 1400 yıldır temel işlevini değiştirmeden varolan, baskın bir işaret ve temsiliyet değeri olan, tarih, yer, kültür ve mimarlık ilişkilerinin üzerinden tartışılabilen bir yapı türüdür. Yerel farklılaşmalara açık olan cami yapıları kendi işlevlerinin yanısıra, çoğu zaman onu yaptıran ve yapanların güçlerini, içinde yer aldıkları coğrafyanın teknolojik gelişmişlik düzeyini temsil eden örneklerdir. Osmanlı mimarlık mirasını, Sinan'ı, ağırlıklı olarak camileri üzerinden anlamaya çalışır, İslam mimarlığını ya da Batı eksenini dışındaki mimarlığı tartışırken camileri ağırlıklı örnekler olarak kullanırız.

Öte yandan cami, yozlaştırılmaya, “*kitsch*”leştirilmeye, sıradanlaştırmaya en fazla açık kalmış yapı türlerinden biridir. Bunun nedenlerinin başında sayısal çokluktan kaynaklanan, mimarsız ve mimarlığı dışlayan üretim alışkanlığı gelmektedir; ayrıca oluşmuş cami simgelerinin popülist bir anlayış içinde ölçek, bağlam ve malzeme tanımaksızın geliştirilen naif taklitleri bu aşınmayı hızlandırmaktadır. İslam dininin ibadet mekânına yönelik esnekliği katı bir cami tipolojisi dayatmamakla birlikte, zaman içinde kültürel simge haline dönüşen kubbe, minare gibi öğeler, özellikle popüler kültür içinde meşruiyet kazanan yapay bir cami tipolojisi oluşturmuştur. Türkiye’de tarih içinde öne çıkan camilere de referans veren bu tipoloji, modern mimarlık dili içinde geliştirilecek cami araştırmalarının, çağdaş cami denemelerinin önünde toplumsal bir engel oluşturmakta, cami, modern mimarlığın öncelikli konularından birini oluşturamamaktadır.

Modern mimarlık sanayi ve teknoloji ile oluşturduğu bağ nedeni ile ağırlıklı olarak Batı kaynaklı gelişmiş, uluslararası ya da küresel olarak yerleşen yaklaşımlar, yerel, kültürel ve dini farklılıkları disiplinler bazlı bir asimilasyon içinde algılamışlar, ana eksen dışında marjinal unsurlar olarak görmüşlerdir. Bir başka deyişle, uluslararası ana akımın etkisi altında kalan her şey, mimarlık tarihi için ana akıma alternatif olmayan, onunla eklemelenmemiş bir alt başlık, uluslararası ya da küresel geçerliliği olmayan yerel bir yaklaşımın örneği olarak görülmüştür. Öte yandan, “İslam mimarisi” başlığı kapladığı coğrafyanın genişliği ve barındırdığı kültürel farklılık içinde mimari ile birebir, tekil temsiliyet içinde olmayan bir genellik barındırır. İslam dini, özellikleri gereği kesin bir mimari yaklaşım tarzı, simgesel olarak kendini dışavuran bir dil sürekliliği öngörmez. Buna karşın dinin belirleyicisi olduğu kültür, zaman içinde bazı plan tiplerinin ve öğelerin yerleşmesini sağlamış, yapay bir temsiliyet değeri oluşturmuştur. Örneğin kadın-erkek ilişkileri ve “mahremiyet” kavramının sonucu olan bazı plan tipolojileri ya da İslam sanatının ve temsili simgelerinin yansımaları olan bazı süsleme ve bezemeler, İslam mimarlığında tekrar eden unsurları oluşturmuştur. Ancak hiç şüphesiz, bugün herhangi bir mimarlık anlayışını tekil olarak İslamın mekâna ve mimarlığa yansıma biçimi olarak öne çıkaramayız. Tersten gidildiğinde de modern ve çağdaş mimarlık yaklaşımlarının, İslam dini ve onun kültürü ile çeliştiği ya da çatıştığı söylenemez. Özetle, bugün geleneksel olarak “ötekileştirilerek” altı çizilen ve daha çok cami yapılarında temsiliyet bulan eklektik ve *kitsch* yapılaşmanın meşrulaşma zemini, kendini varetmeye çalıştığı zeminin aksine İslam mimarlığı ya da kültürü değildir.

Cami yapılarının üç özel bağlam içinde anlaşılmasına ve tartışılmaya çalışılması gerekir. Bunlardan ilki, camilerin kaçınılmaz olarak barındırdıkları anıt, simge ya da işaret değerleridir. İşlevi gereği kent içinde bir buluşma ve merkez olma niteliği barındıran cami, bu işlevi ile süreklilik içinde yapısal dokuda farklılaşan, yakın çevresini ve içinde olduğu fiziksel ortamı temsil eden bir yapıdır. Biraz da buna bağlı olarak gelişen bir özellik olarak, bir kimlik ve toplumsal bellek aracıdır. Son olarak da toplumsal bir toplanma mekânı, bu anlamda kamusal bir yapı, kentsel bir merkezdir. Bu nedenlerle cami, kendi işlevini aşan toplumsal ve kentsel bir yapı türü olarak ele alınmış; kültür, din ve kentin üzerinden temsil edildiği simgesel bir araç olarak algılanmıştır. Türkiye’deki uygulamalara bakıldığında ise iki farklı uygulama gözüküyor. Bunlar uluslararası ortamdaki mimarlık dilleri içinde ele alınan çağdaş yaklaşımlar ve yerel/geleneksel eksende gelişen uygulamalardır. Yerel ve geleneksel eksende gelişen uygulamalar arasında ise bağlamsal yani konunun ve yerin gereklerine uygun

uygulamalarla, *kitsch* ve eklektik olarak ele alınan, naif taklitlerden oluşan uygulamaları ayırtetmek gerekir.

Son günlerde Türkiye’de popüler ortamda da tartışma konusu olan Şakirin Camisi, cami mimarlığı ile ilgili konunun yeniden gündeme taşınmasını, çok boyutlu olarak tartışılmasını getirdi. Önce “dekorasyon ölçeğindeki uygulama ve süslemeleri” ile öne çıkan ve ulusal basına taşınan cami, giderek mimarisi ve cami mimarisinin sınırlarına yönelik tartışmaları da içine alacak şekilde genişledi. Şüphesiz, konu sadece cami mimarisinin tartışılması ile sınırlı değil; bir yandan yerel, geleneksel ve modern mimarlık arasındaki süreklilik ve çatışma konuları, öte yandan mimarlıkta taklit, yenilik, özgünlük gibi konular bu tartışmanın yan çerçevelerini oluşturuyor. Ama bu caminin öyküsü içinde şüphesiz en kinayeli yan, caminin yıllar önce Vedat Dalokay tarafından tasarlanan ve uygulamasına başlandıktan sonra vazgeçilerek yerine daha geleneksel olduğu varsayımı ile tercih edilen başka bir caminin yapılmasıyla sonuçlanan Kocatepe Camisi’nin orijinal yapısına benzerliğidir. Dahası, Dalokay’ın camisi ile büyük benzerlikler gösteren bu tasarımın, Kocatepe’deki bugünkü caminin mimarı olan Hüsrev Tayla tarafından adeta günah çıkarırcasına yapılmış olması.

1960’lı yıllarda gerçekleştirilen Kocatepe Camisi’nde Dalokay’ın projesinin neden gerçekleşmediği bugün bile açıklık kazanmış bir konu değil. Taşıyıcı sistem tartışmalarından, ideolojik olarak modern bir camiye karşı durulmasına varılan pek çok konu var araştırılması gereken. Ancak gerçek o ki, Dalokay’ın önerisinden vazgeçilmesi sonrasında gündeme getirilen ve seçilerek uygulanan proje mimari anlayış olarak Dalokay’ın önerisi ile taban tabana zıt. Hüsrev Tayla’nın Kocatepe’si, Sinan camilerininin eklektik bir simülasyonu ve kendisinden beş yüz yıl önce yapılmış yapıların tektonik ve iç mekân kalitelerine bile ulaşamayan bir örnek. Bu anlamda mimarlık ortamı yıllardır Kocatepe deneyimini kaçırılmış bir şans, önemli olacak bir başlangıç noktasının yitirilmesi olarak gördü. Dalokay’ın daha sonra İslamabad’da gerçekleştirdiği ve uluslararası bir yarışma sonucu olan Faysal Camisi ise çağdaş mimarlık tartışmalarının önemli örneklerinden birini oluşturdu. Burada şaşırtıcı olan ise yıllar önce Kocatepe’de modern mimarlığın, alternatif yaklaşımların önünün kesilmesinde rol sahibi olan bir mimarın, yıllar sonra Kocatepe için Dalokay’ın getirdiği öneriden esinlenen bir yaklaşımı yeniden ve kendi tasarımı olarak gündeme getirmekte sakınca görmemesidir.

Şakirin Camisi’nin ana mekânını, yükseltilmiş bir platform üzerinde yer alan büyük bir yarım kubbe ve bu yarım kürenin dört yanının boşaltılması ile oluşturulmuş tekil bir ibadet mekânı oluşturmaktadır. Yarım kubbenin masif yüzeylerinin boşaltılma biçimi, içinde öngörülen şeffaflık, ışık kullanımı ve dolu-boş oranları Dalokay’ın Kocatepe Camisi önerisini anımsatmaktadır. Şüphesiz kubbe, tarih içinde tekrar eden evrensel ve temel geometrik biçimlerden biridir. Tekrar ederek kullanılmasında bir sınırlama olamaz, ancak buradaki çağrışım, bir mimarın cami mimarlığına bireysel ve ideolojik yaklaşımının zaman içinde geldiği radikal farklılığa yönelik olarak ilgi çekicidir. Şakirin Camisi’nde bu ana mekânın önünde kare bir avlu ve onu sararak tanımlayan bir kolonad öngörülmüş; bu yarı açık yapının üzeri ana biçimi anımsatan basık ve boşaltılmış yarım kubbelerle örtülmüştür. Avlunun önünde, yol cephesinde de bir giriş yapısı yer almaktadır.

Caminin iç mekânı ise yapının kendi varolma biçiminden adeta habersiz denecek bir farklılık içinde ele alınmış, kendi içinde bile süreklilik göstermeyen bir dil sunmaktadır. Örneğin mimarın yarım kubbeyi boşaltarak oluşturduğu ışık perdeleri, iç düzenleme aşamasında ikincil bir duvar önerisi ile yokedilmiş, caminin bütüncül biçiminin iç mekânı da oluşturmasının önüne geçilmiş, yapıştırma olarak nitelenebilecek süslemeler için uygulama alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada doğrudan mekânın kalitesini, insan üzerindeki etkisini oluşturacak ana mekân, onun tanımlayan ışık etkilerini belirleyen mimari tektonik yapıdan serbestleştirilerek bağımsız bir gösterim ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Oysa, gerek Kocatepe gerekse İslamabad deneyimleri içinde Dalokay’dan öğrendiğimiz en önemli şey, bu tür asal biçim ve geometrilerle ulaşılan tektonik yapının bütün ölçeklerde bir gücü olduğu, ekleme ve yapıştırma öğelere gerek kalmaksızın bir iç mekân kalitesinin yapının asli unsurları ile süreklilik içinde oluşturulabileceğidir. Ancak yapının mimarı da aynı konularda yakınmakta, internet üzerinden yayımlanan söyleşisinde, iç mimarlık adı altında yapılan uygulamaların kendisine danışılmadan ve mimarisi ile süreklilik oluşturmadan yapıldığını söylemektedir. (1)

Şakirin Camisi'nde öne çıkan bir başka özellik ise yapının bütünü oluşturulan alt parçaların ve üç temel yapı parçasının dil özellikleri açısından bir süreklilik oluşturmamasıdır. Yarım kubbe biçiminin önde yer alan avlu üzerinde tekrar edilmesi, bu sürekliliği oluşturmak üzere yeterli olmamış, aksine biçimin özgünlüğünü ve ana yapının gücünü azaltacak bir yineleme etkisi yaratmıştır. Benzer biçimde önde yer alan giriş yapısı apayrı bir mimari dil sunmaktadır. Aslında Dalokay'ın Kocatepe örneğinde taşıyıcı sistemi hafifletmek, ışığa yer açmak üzerine seçilen biçim ve oluşturulan mimari kurgu, burada kendi varoluş temellerinin aksine ağır ve masif bir yapıya dönüştürülmekte, öndeki yapılarda bu etki daha da belirginleşmektedir. Minareler ise bu kompozisyonun eklettik kurgusunu iyice açığa çıkaracak farklı bir dil sergilemekte, sadece yeni yapıya değil, barındırdığı eklemelerle tarihî ve geleneksel örneklere de yabancılaşmaktadır.

Mimarlık disiplini içinden bakıldığında, barındırdığı tüm bu tartışmaya açık yanlarına karşın Şakirin Camisi, Türkiye'de en çok tekrar eden yapı türlerinden biri olan cami mimarlığının yeniden gündeme gelmesi ve tartışılmasına yönelik önemli bir örnek oluşturmaktadır. Burada asıl tartışılması gereken, tekil bir örneğin popüler ortamda gördüğü ilginin gerekçesi olan eksiklik, çağdaş mimarlıkla cami yapıları arasında kurulması gereken sürekliliktir. Yukarıda tartışılan özellikleri nedeni ile mimarlık ortamında da yeni araştırmalara ve denemelere açık olan cami mimarlığının, bu olanaklarının hem mimarlık hem de cami yapıları adına daha yoğun ve yaygın kullanılması gerekir.

Doç. Dr., ODTÜ Mimarlık Bölümü